

Uundaji wa Lakabu za EkeGusii

Milcah Nyathira
Chuo Kikuu cha Kisii

Ikisiri

Lakabu hutumika kila mara katika jamii kuwarejelea watu wa kila tabaka. Kila mtu anaweza kujipa lakabu au akapatiwa jina hilo na wanajamii bila kujali iwapo atalipenda jina hilo au la. Makala haya yanafafanua mbinu mbalimbali za lugha zinazotumiwa katika kuunda lakabu za wachezaji kandanda katika kaunti dogo ya Kenyenyaa; kaunti ya Kisii; Kenya. Watafitiwa walikuwa baadhi ya wachezaji wa kandanda na pia mashabiki sugu wa mchezo huu waliochaguliwa kimakusudi. Data ya kimsingi ilikusanywa nyanjani kupitia mahojiano ya moja kwa moja. Mahojiano haya yaliongozwa na maswali teule yaliyolenga kuibua hisia lengwa. Data nyingine ilikusanywa makitabani kutokana na kazi teule. Matokeo ya utafiti huu yalidhihirisha kuwa lakabu uundwa kwa kutumia mbinu mbalimbali kama vile: kuambisha au kudondosa viambishi vya nomino mbalimbali, kuunganisha nomino mbili, kutoka kwa nomino za pekee kama majina halisi ya watu, kutokana na vitenzi, vivumishi na vielezi. Pia kuna baadhi ya lakabu zinazoundwa kutokana na mbinu ya utohozi, ukopaji, ufupishaji wa maneno, uambatanishaji na pia uhamishaji wa maana kama inavyodhihirika katika makala haya.

Maneno Muhimu: Lakabu, Uundaji, EkeGusii, Uambatanishaji

Utangulizi

Lakabu ni majina ya kuchekesha au kukejeli yanayojulikana na yanayotumika kumrejelea mtu badala ya jina lake kamili (Koopman 2002). Lakabu huwa sio rasmi, ni kwa nadra sana unaweza kupata lakabu zikiwa zimeandika katika vyeti rasmi kama vile hati ya kuzaliwa, vyeti vya shule, cheti cha kuendesha gari na kadhalika. Kwa mujibu wa Tunner (1997), mara nyingi, lakabu hutumika kumtambulisha mtu au kudhihirisha kutoridhishwa na msimamo au tabia za mtu au hutumika kukejeli uhasama. Kahari (2009) anaeleza kuwa lakabu ni jina linalopewa mtu katika jamii ambalo hueleza kwa ujumla maumbile na tabia za mtu huyu. Kutokana na lakabu ni rahisi kuelewa ni tabia zipi zinazokubaliwa katika jamii na pia hudhihirisha ni maumbile yapi yanayoshabikiwa na wanajamii. Wasifu wa mtu unaweza kutumika kama chimbuko la lakabu katika

jamii. Wasifu unarejelea mambo kama ukakamavu, anavyozungumza mtu, misimamo yake kuhusiana na masuala ya kijamii na namna mtu anavyoonekana kijumla. Lakabu huweza kuonyesha wasifu wa mtu ulivyo au ukaonyesha kinaya chake.

Lakabu huweza kuzuka kupitia ufupishaji au ubadilishaji. Jina halisi la mtu likiwa refu, linaweza kufupiswa kwa mfano kutokana na jina Margrat tunaweza kuwa na lakabu Grata. Herufi za mwanzo za majina ya watu zinaweza kutumika kama lakabu kwa mfano, F. R (Felix Rajabu). Baadhi ya silabi katika jina halisi la mtu zinapododoshwa, basi tunaweza kupata majina ya lakabu, kwa mfano kutokana na jina Leonard tunaweza kupata lakabu Len. Pia sehemu mbalimbali za jina zinaweza kutegwa na kuwa lakabu, kwa mfano, kutokana na sehemu ya mbele ya jina Christopher tunapata lakabu Chris. Kutokana na sehemu ya mwisho ya jina Andrew tunaweza kupata lakabu Dew. Kutokana na sehemu ya kati ya jina Elizabeth tunaweza kupata lakabu Liz. Felecan (2009) anapambanua lakabu kwa kurejelea muundo wake. Anaeleza kuwa kuna lakabu ya neno moja, ya kirai, ya sentensi na za methali. Anaendeleza kuwa lakabu ni ubunifu unaofuatia urekebishaji wa muundo wa ndani wa fonimu ya neno linalotumika kumrejelea mtu. Felecan (2012) anadai kuwa kwa kurejelea semantiki tunaweza kuwa na lakabu changanuzi, lakabu liganifu na lakabu hekaya.

Lakabu changanuzi hudhihirisha msimamo wastani kuhusu anayepewa jina la lakabu. Baadhi ya lakabu hizi hurejelea maumbile, kwa mfano, mtu anaweza kuwa mfupi sana au mrefu sana ama pengine akawa na viugo vya mwili ambavyo ni vikubwa zaidi ya kawaida au vidogo zaidi ya matarajiwa; yaani, kuna dosari katika maumbile, hapa viambishi awali na tamati au vivumishi vya sifa hutumika. Mifano mingine ya lakabu changanuzi ni kama vile lakabu zinazoonyesha rangi (kama ngozi ni nyupe au nyeusi) dosari ya macho, pua, mdomo, nywele, ngozi na lakabu zinazoonyesha uraibu na mahusiano mengine ya kiisimu.

Lakabu liganifu hutafsiri wasifu wa jumla unaomilikiwa na mtumizi wa lakabu. Kuna lakabu zinazotungwa kwa kutumia vivumishi vya sifa na lakabu zinazotumia istitari. Lakabu za hekaya hueleza matukio muhimu katika maisha ya mpokeaji wa jina la lakabu. Kuna pia lakabu zinazotokana na majina asilia ya mtu, mahali mtu alipozaliwa au lakabu zinazotokana na kazi anazofanya mtu. Lakabu hutumika kisiri na huweza tu kutajwa hadharani wakati wa mzozo au wakati wakumkasirisha anayerejelewa. Mara nyingi lakabu huathiri maisha ya mtumizi wa lakabu kulingana na mahusiano ya kijamii yanayomhusu mtu huyu.

Mbinu Zinazotumika Kuunda Lakabu za EkeGusii za Wachezaji Kandanda

Ni muhimu kuelewa kuwa EkeGusii ni lugha mojawapo ya kibantu. Lugha za kibantu huwa ni lugha ambishi zinazotumia uambatishaji wa viambishi yaani viambishi awali, viambishi tamati pamoja na mashina au mizizi kuunda maneno. Matokeo ya utafiti huu yanaonyesha kuwa majina mengi ya lakabu za EkeGusii

za wachezaji kandanda yameudwa kutokana na kuambisha au kudondosa viambishi vya nomino mbalimbali kama ifuatavyo.

Uundaji wa Lakabu kutoka katika Nomino Mbalimbali

Maumbo ya majina ya lakabu huathiriwa na mpangilio wa viambishi awali vya nomino mbalimbali katika lugha ya kibantu. Mapitio ya maandishi mengi kuhusu lugha za kibantu yanaonyesha kuwa nomino huainishwa katika seti zinazotambuliwa kama makundi ya nomino. Kuna makundi yasiyopungua ishirini na mbili yaliyotambuliwa (welmer, 1973). Kila lugha ya kibantu huwa na seti nambari ishirini na mbili au idadi iliyopungua hii. Nomino huwa na misingi miwili, kiambishi awali na mzizi. Viambishi awali katika mengi ya makundi ya nomino huusisha irabu. Katamba (2003) anaeleza kuwa nomino huwekwa katika makundi mbalimbali kwa kutegemea vigezo vya kimsingi vya kisemantiki, kwa kutegemea kama inarejelea binadamu au viumbe wengine wenye uhai au kwa kutegemea wasifu wa kipekee wa nomino hizi kama vile ukubwa na umbo. Ekegusii kama lugha mojawapo ya kibantu ina makundi ishirini ya nomino. (Cammenga, 2002) baadhi ya makundi haya ya nomino ni kama yafuatayo:

Kikundi	Mfano (umoja/wingi)	Fasiri ya kiswahili
1. Omo-	omo-nto	‘mtu
3. Omo-	omo-te	‘mti’
4. eme-	eme-te	‘miti’
5. eri-	eri-so	‘jicho’
6. ama-	ama-iso	‘macho’
7. eke	eke-moya	‘mfuko’
9. e-	e-kabira	‘kabila’
9a. e-n	e-nyigo	‘figo’
10a. ci- n	chi-nyigo	‘mafigo’
11. oro-	oro-ko	‘kuni’
12. aka-	aka-mura	‘mvulana mdogo’
13. oβo-	oβo-βa	‘uyoga’
15. oko-	oko-boko	‘mkono’
16b. a-	a-mate	‘mate’
21. ná-		

(Cammenga, 2002)

Katika lugha ya EkeGusii kiambishi awali cha nomino katika kikundi cha 1 na cha pili kinahusu nomino zinazorejelea binadamu katika umoja na wingi. Kikundi cha 9 na 10 kinahusu nomino zinazorejelea wanyama. Hata hivyo, kuna nomino zinazohusu binadamu lakini zinazopatikana nje ya kikundi cha 1 na cha 2. Kikundi cha 12 kinachohusiswa na viambishi ‘aka-‘ kinarejelea nomino katika hali ya udogo au hali ya kudunusha. Makundi haya ya nomino yanadhihirisha kuwa viambishi awali hubeba ujumbe kuhusu idadi na umbo la nomino. Hata

hivyo, viambishi hivi awali sio muhimu sana katika kufanya maamuzi kuhusu makundi ya nomino ila kinachozingatiwa sana ni hulka ya nomino yaani iwapo inarejelea nomino zenye uhai au zile zisizo na uhai. Kwa upande mwingine watafiti wengi wa lugha za kibantu wanakubaliana kuwa sifa muhimu zinazorejelewa wakati wa kuainisha nomino katika makundi ni; idadi, semantiki (iwapo ni binadamu, wanyama au vitu visivyo na uhai) na wakati mwingine kuweka kimakusudi bila kuzingatia sifa yoyote muhimu (Katamba, 2003).

Matokeo ya utafiti huu yanadhihirisha kuwa lakabu nyingi za wachezaji kandanda za lugha ya Ekegusii zimeundwa kutokana na nomino kwa kuzingatia mpangilio huu wa uainishaji wa nomino katika makundi kwa mfano kwa kurejelea nomino katika kikundi cha kwanza (omo-) lakabu 'Omong'ina' imebuniwa kutoka kwa nomino ya Ekegusii 'Mong'ina' inayomaanisha mama. Lakabu 'omosongo' inatokana na nomino 'mosongo' inayorejelea mtu mweupe. Mfano mwingine ni lakabu 'mogiti' inayomaanisha mtu anayefanya kazi ya kutengeneza ua. Kutokana na maana hii lakabu hii inatumika kumrejelea mchezaji shupavu ambaye kazi yake ni kuzuia mipira isifike katika lango la timu yake. 'Omong'iti' ni lakabu nyingine iliyoundwa kutokana na nomino ya EkeGusii 'Mong'iti' inayomaanisha mchoyo. Lakabu hii inatokana na tabia ya mchezaji huyu kukataa kuwapa wachezaji wenzake nafasi ya kuucheza mpira kwa sababu anataka sifa za kuitwa mchezaji bora. Mfano mwingine ni lakabu 'Omorambeka' inayomaanisha barabara, inatokana na urefu wa mchezaji huyu hivyo kumfananisha na barabara. 'Ritimo' ni lakabu inayomaanisha mkuki. Lakabu hii inatokana na sifa za mchezaji huyu za kutoa kombora kali uwanjani. Lakabu 'Amaiso' imeundwa kutokana na nomino macho na inamrejelea mchezaji ambaye macho yake ni makubwa kupita ya kawaida. Mfano mwingine wa lakabu ya Ekegusii iliyoundwa kutokana na nomino ni lakabu 'Ekenyamato' hii ni lakabu ambayo tafsiri yake ni popo.

Lakabu hii inatokana na tabia ya mchezaji huyu kukimbia uwanjani bila kuuguza mpira. Mchezaji huyu anafananiswa na popo kwa sababu yeye ni kama hauoni mpira. Hata hivyo, majina haya ya lakabu huchukua viambishi awali vinavyorejelea hali ya umoja kwa sababu lakabu hurejelea mchezaji mmoja ambaye anaweza kujibandika jina hilo au akabandikwa na mashabiki au wachezaji wenzake. Mbinu nyingine inayotumiwa kuunda lakabu ni mbinu ya kuunda lakabu kutoka kwa vitenzi kama ifuatavyo:

Uundaji wa Lakabu kutoka kwa Vitenzi

Lakabu za wachezaji kandanda zinaweza kuundwa kutoka kwa vitenzi mbalimbali kwa mfano; 'Motari' mtalii ni lakabu inayotokana na mzizi wa kitenzi 'tara' inayomaanisha kutembea 'Ribotabota' (mwenye kununa). Hii ni lakabu inayotokana na kitenzi 'bota' inayomaanisha kuvimba. 'Kururo' vuta ni lakabu inayoundwa kutokana na kitenzi 'kurura' inayomaanisha kuvuta. 'Ogose'

(mwoga) ni lakabu inayoundwa kutokana na kitenzi ‘gosa’ inayomaanisha kushtua. ‘Omosabi’ mwombaji ni lakabu inayoundwa kutokana na kitenzi ‘saba’ omba. ‘Enterere’ (telezi) ni lakabu inayoundwa kutokana na kitenzi ‘terera’ (teleza). ‘Okemanyi’ mjuaji ni lakabu inayoundwa kutokana na kitenzi ‘manya’ jua. ‘Otwoma’ mgongaji ni lakabu inayoundwa kutokana na kitenzi ‘twoma’ (gonga). Kutokana na utafiti huu, inadhihirika kuwa lakabu hizi zinazotokana na vitenzi huundwa kwa kuambisha kiambishi awali cha nafsi pamoja na mzizi wa kitenzi hivyo ili kuibua lakabu hizi.

Muundo wa Sentensi

Sentensi ni utungo ulio na kiima pamoja na kiarifa. Utafiti huu uligundua kwamba baadhi ya lakabu zilizoainishwa zina muundo wa sentensi. Hizi ni lakabu ambazo kimaumbile zinakaa kama kishazi au sentensi kwa sababu zina kiima na kiarifa, kwa mfano; ‘Embeo egousia’ ni lakabu iliyoundwa kwa kiima ‘Embeo’ inayomaanisha upepo na kiarifa ‘egousia’, inayomaanisha unaovuma. Lakabu hii inamrejelea mchezaji ambaye hana nguvu ya kukimbia uwanjani, na hivyo, yeye ni kama upepo unaovuma na badala ya kuisaidia timu yake yeye hupoteza muda uwanjani.

Lakabu Zinazoundwa kutokana na Ukopaji

Kukopa ni tendo la kuchukua istilahi ya lugha fulani na kisha kuitumia kama istilahi katika lugha nyingine (Kiango, 2002). Kukopa ni mojawapo ya mbinu za kiisimu ambazo hutumiwa na lugha zote ulimwenguni ili kuunda istilahi na maneno mapya ili kukidhi mawasiliano katika miktadha anuwai. Baadhi ya lakabu katika makala haya zimeibuka kutokana na mbinu hii ya ukopaji kwa mfano; Lakabu ‘Ebunia’ imeundwa kutokana na neno la lugha ya Kiswahili - gunia- mbinu ya ukopaji iliyotumika ni utohozi ambapo maneno kutoka lugha chanzi hukopwa na hatimaye hufanyiwa marekebisho kwa kufuata kaida au sheria za kifonolojia za lugha pokezi kabla ya kutumiwa.

Hivyo basi, neno linalokopwa hutamkwa na kuandikwa kwa utaratibu wa lugha pokezi. Mfano zaidi ya lakabu zilizoundwa kutokana na mbinu hii ya ukopaji ni: lakabu ‘Echabu’ inayotokana na neno la Kiswahili “uchafu” inayorejelea mchezaji ambaye hana faida yoyote uwanjani, Lakabu ‘Ebunda’ inatokana na neno la Kiswahili punda. Lakabu hii inarejelea mchezaji mtundu ambaye hapendi kufuata maagizo anayopewa uwanjani. Lakabu, ‘Richuma’ inatoka na neno la Kiswahili “chuma” na hubandikwa mchezaji tegemeo. Mara nyingi huwa ni mchezaji wa kulipwa aliye na tajriba ya hali ya juu katika mchezo wa kandanda. Lakabu ‘Ochusi’ inatokana na neno la Kiswahili “ujuzi”. Lakabu hii ni ya mchezaji ambaye anaaminika kuwa na ujuzi wa hali ya juu katika mchezo wa kandanda. Lakabu ‘suru’ inatokana na neno la Kiswahili haidhuru ambalo linapokopwa matamshi yake hubadilika kutokana na athari ya matamshi

ya maneno katika lugha ya Ekegusii. Mbinu nyingine inayotumiwa katika uundaji wa lakabu za Ekegusii ni mbinu ya ufupishaji.

Uundaji wa Lakabu kutokana na Mbinu ya Ufupishaji

Ufupishaji ni mbinu ambayo hutokana na kitenzi ‘fupisha,’ chenye maana ya kufanya kitu kiwe kifupi au kupunguza urefu wa kitu. Kuna mbinu mbalimbali ambazo zinatumiwa katika ufupishaji kwa lengo la kuunda maneno mengine mapya kwa mfano; Lakabu ‘Mura’ imetokana na matumizi ya mbinu ya ufupisho mkato kutoka kwa neno ‘Omomura’ lenye maana ya mvulana barobaro. Katika mbinu hii ya ufupisho mkato baadhi ya vipashio au silabi hudondoshwa kabisa na kuacha sehemu tu ya neno asilia. Mfano mwingine wa lakabu iliyoungwa kwa kutumia mbinu ya ufupishaji ni Lakabu ‘suru’ ambayo imetokana na kutohoa neno la Kiswahili ‘haidhuru’ kisha kwa kutumia mbinu ya ufupisho mkato neno hili likafupiswa hadi ‘suru’.

Uundaji wa Lakabu kutokana na Mbinu ya Uradidi

Uradidi ni utaratibu unaotumiwa katika kuunda maneno ambapo sehemu ya neno lote hurudiwa ili kuunda neno jipya au msisitizo fulani (Matinde, 2012) kwa mfano; Lakabu ‘ribotabota’ imeundwa kutokana na kurudia kitenzi ‘bota’ inayomaanisha kuvimba au kufura. Neno hili linaisitizwa kwa kurirudia ‘botabota’ hivyo kupata maana iliyotarajiwa ya kuonyesha mazoea ya kufura, kuvimba au kununa kila wakati. Lakabu nyingine iliyoungwa kwa kutumia mbinu hii ya uradidi ni lakabu ‘Ritukutuku’. lakabu hii inatokana na uradidi kamili wa sauti ‘tuku’ ili kuonyesha mlio unaotolewa na injini inapowashwa. Uradidi huu unawezesha uelewaji wa mlio huu na hivyo kuelewa maana ya lakabu hii.

Uundaji wa Lakabu kutokana na Mbinu ya Uambatanishaji

Uambatanishaji ni mbinu ambayo huusisha kuunganishwa kwa maneno mawili kuunda neno moja jipya ambalo maana yake huwa tofauti na maneno ambayo yametumiwa kuunda neno hilo. Kwa mfano; ‘Enda’ (tumbo) + ‘Emwamu’ (nyeusi) inaunda neno jipya ‘Endamwamu’ (tumbojeusi) inayomaanisha mtu mwenye wivu uliokithiri mipaka. Maana hii mpya ni tofauti sana na maana ya maneno yaliyotumiwa kuunda neno hili. Kutokanana mbinu hii ya kuambatisha nomino ‘Enda’ na kivumishi ‘Emwamu’ lakabu ‘nyandamwamu’ huudwa.

Uundaji wa Lakabu kwa Kutumia Mbinu ya Uhamishaji

Matinde (2012) anaeleza kuwa uhamishaji (pia upanuzi wa maana) ni mbinu ambayo kwayo maana ya neno hupanuliwa na kurejelea dhana tofauti. Hata hivyo, upanuzi huu huzingatia fahiwati zilizomo katika neno la kwanza na kujaribu kuzioanisha na maana, umbo, tabia na uamilifu wa neno la pili. Lakabu nyingi zilizotumiwa katika utafiti huu zimebuniwa kwa kutumia mbinu hii ya uhamishaji kwa mfano; ‘Omorambeka’ ni neno la lugha ya Ekegusii linalorejelea barabara iliyonyooka. Kama lakabu, maana hii ya barabara imehamishwa ili

kurejelea mchezaji mrefu sana. ‘Nyataya’ ni neno linalomaanisha taa. Kama lakabu maana imehamishwa na kurejelea macho kuashiria kuwa huyu mchezaji ana macho ya ajabu. Pia, hutumika kumaanisha kuwa mchezaji huyu ndiye mwanga wa timu yake yaani ni yeye ambaye ni tegemeo au uti wa mgongo wa timu yake. ‘Embombo’ ni neno linalorejelea mpira. Kama lakabu maana imehamiswa na kurejelea mchezaji mfupi na mnene ambaye anaonekana kufanana na umbo la mpira. ‘Embiro’ ni neno linalomaanisha masizi kutokana na rangi ya masizi maana inahamishwa ili kurejelea lakabu inayomaanisha mtu mweusi. ‘Omosongo’ ni neno linalomaanisha mzungu. Kama lakabu maana hii imehamiswa na kurejelea mchezaji mweupe kutokana na sifa ya rangi ya mzungu. ‘Ebunda’ ni neno linalomaanisha mnyama anayelitwa punda. Huyu ni mnyama mkaidi sana, hivyo basi kama lakabu maana huamiswa ili kumrejelea mchezaji mtundu na mkaidi asiyependa kufuata maagizo uwanjani.

‘Rikuneni’ ni lakabu inayomaanisha matawi ya maharage yanayofanana na kunde na hutumika kama mboga. Mboga hizi huwa hazipendwi sana kwa sababu mara nyingi humfanya mtu kuumwa na tumbo hivyo kumzuia kufanya kazi zake za siku kama kawaida. Kama lakabu maana huamishwa na kumrejelea mlinda lango asiyeweza kudhibiti kazi yake na kufugwa mabao mengi sana uwanjani. Lakabu nyingine iliyoundwa kutumia mbinu ya uhamishaji ni lakabu ‘Ritundubari’ ambayo maanisha sehemu inayotumiwa kwa shughuli za kupimia majani chai. Kwa kawaida huwa ni sehemu iliyo wazi ili kuruhusu hewa nyingi kwa sababu joto jingi huharibu majani chai. Kama lakabu, maana imehamishwa kwa kuzingatia sifa hii ya uwazi ili kumrejelea mchezaji asiyeweza kuzuia mpira kumpita. Mipira humpita jinsi hewa hupita ndani ya ‘Tundubari’ bila kuzuiliwa.

Hitimisho

Makala haya yamedhihirisha kuwa wachezaji kandanda wa jamii ya Abagusii wana lakabu ambazo wao hutumia sambamba na majina yao halisia. Lakabu hizi zina maumbo mahususi. Makala haya pia yameangazia mbinu kadha wa kadha zinazotumika katika uundaji wa lakabu mbalimbali. Baadhi ya lakabu zinaundwa kutokana na nomino mbalimbali zinazorejelea mahali, sehemu za mwili, majina ya wanyama wa majini na wa mwituni, majina ya wadudu, ndege, mimea na vitu mbalimbali. Lakabu nyingine zinaundwa kutokana na vitenzi mbalimbali vinavyochukua viambishi awali vya nafsi na hivyo kuainishwa katika kikundi cha kwanza cha nomino. Viambishi awali vilivyotumika sana katika uundaji wa lakabu ni vya kikundi cha 1 na 3/omo-/ kikundi cha 5/eri-/ 6/ama-/ na 7/eke-/kikundi cha 9/e-/ 9a/e-n-/ 10/oro-/ 12/ aka-/ 21/na-/ Kiambishi awali /aka-/ cha kikundi cha 12 kinatumika kuleta dhana ya kumdunisha au kumdhaliisha aliyebandikwa lakabu hiyo. Lakabu zinachukua viambishi awali vinavyoonyesha hali ya umoja. Hii ni kutokana na sababu kuwa lakabu huwa mtu anabandikwa au akajibandika lakabu yeye peke yake. Ni nadra sana kupata lakabu ikirejelea

makundi. Kila mwanadamu na sifa za kipekee zinazomtofausha na mtu mwingine. Upekee huu wa mtu ndio chanzo za lakabu mbalimbali.

Mbinu nyigine zilizotumika kuunda lakabu ni ukopaji, uradidi, ufupishaji na uhamishaji. Majina yaliyokopwa yanatokana na Kiswahili na utohozi ulitumika kubadili maumbo ya majina haya ya lakabu yaliyokopwa ili yaweze kuendelezwa kwa lugha ya Ekegusii. Mbinu ya uradidi iliyotumika ni uradidi kamili uliochangia kusisitiza kwa maana iliyokusudiwa na lakabu husika. Mbinu ya ufupishaji iliyotumika ni ufupishaji mkato unaohusisha kudondoshwa kwa baadhi ya maneno katika jina ili kulifanya jina hilo kutamkika kwa urahisi. Lakabu nyingi zilizotumika katika utafiti huu ziliundwa kwa kutumia mbinu ya uhamishaji wa maana. Kulingana na maono ya Kenya ya mwaka wa 2030, mbali na kwamba inatambua sera ya taifa ya lugha ya Kiingereza na Kiswahili kuwa rasmi, imeweka pia hamazisho na mkazo katika uendelezaji wa lugha za kiasili nchini Kenya kwa kuhimiza zifayiwe utafiti wa maswala mbalimbali ya kiisimu, fasihi, na utamaduni wa lugha hizi kuwekwa bayana na kufafanuliwa makala haya yameangazia masuala mengi muhimu kuhusu uundaji wa lakabu za Ekegusii afrika kwa jumla ambao ni mchango mkubwa katika isimu ya lugha za Kenya na Afrika kwa jumla.

Marejeleo

- Bosire, K. M., & Machogu, K. G. (2013). *Ekegusii Dictionary*. Kenya: Ekegusii Encyclopedia Project.
- Candrea, I. (2001). *Romanians and Nicknames*. Bucharest, Socecu & Comp.: Bookstore Publishing House.
- Cammenga, J. (2002). *Phonology and Morphology of Ekegusii; A Bantu Language of Kenya*. Koln: Rudiger Koppe Verlag.
- Felecan, D. (2009). Nicknames – A Reflection of Polyphony within the Linguistic Area from the Northwestern part of Romania. *Nomina African*, 23(2), pp 61-90.
- Felecan, O. (2012). *Name and Naming: Synchronic and Diachronic Perspective*. New Castle; Cambridge Scholars Publishing.
- Habwe, J. na Karanja, P. (2004). *Misingi ya Sarufi ya Kiswahili*. Nairobi: Phoenix Publishers.
- Ibuken, F. na Omotosha, M. M. (2014). A Social-Semiotic Study of Nicknaming among Undergraduates in Nigeria. Ibadan: Nigeria. <http://dx.org/10/3092/10.681632>. accessed apri.22 2017
- Kahari, G. (1990). *Plots and Characters in Shona Fiction*. Gueru: Mambo Press.
- Katamba, F., & Stonham, J. (2006). *Morphology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kennedy, R., & Zamuner, T. (2001). *Nicknames and the Lexicon of Sport*. Santa Barbra: University of California.

- Kenya National Bureau of Statistics (2010). *2009 Kenya Population and Housing Census: Population and Distribution by Age, Sex and Administrative Units (Volume 1c)*. Nairobi: Government Press.
- Kiango, J. G. (1999). 'Matatizo ya Utohoaji maneno kama mbinu ya kukopa Istilahi katika Lugha', katika *MULIKA: Jarida la Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili*. Juzuu 25, Dar Es Salaam: TUKI, uk 1-8.
- Maho, J. F. (2008). *The Bantu Bibliography (African Linguistic Bibliography)*. Koln: Rudiger Koppe Verlag.
- Massamba, D. P. B. (2004). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. Dar Es Salaam: TUKI.
- Matinde, S. R. (2012). *Dafina ya Lugha Isimu na Nadharia: Kwa Sekondari, Vyuo Vya Kati na Vyuo Vikuu*. Tanzania: Serengeti Educational Publishers T LTD.
- McDowell, J. H. (1981). Towards a semiotic of nicknaming: The Kamasa example. *Journal of American Folklore*, 94, 1-18.
- Mdee, S. na wenzake (2011). *Kamusi ya karne ya 21: Kamusi ya yenye ukeketo zaidi Katika karne hii*. Nairobi: Longhorn Publishers (K) LTD.
- Mgullu, R. S. (2002). *Mtala wa Isimu: Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi: Longhorn
- Mose, E., Mwangi, P., & Njoroge, M. (2013). Harmonizing the Orthographies of Bantu Languages: The case of Gikuyu and Ekegusii in Kenya. *University of Nairobi Journal of Language and Linguistic*, 3, pp. 109-121.
- Nurse, D., & Philipson, G. (1980). *The Bantu Language*. London: Routledge.
- Nyakundi, P. M. (2010). Motivational, Morphological Process in Egesembea Argot Ekegusii Speaking Males of Western Kenya. (Unpublished masters thesis) Kenyatta University, Nairobi. Kenya.
- Obuchi, S. M., & Mkhwana, A. (2010). *Muundo wa Kiswahili Ngazi na vipengele*. Nairobi: A flame Publishers.
- Odoch, P. J. P. (2017). Indigenous knowledge in Acholi Nicknames. *Regional Journal of Information and Knowledge Management*, 2 (2),1-13.
- Phafoli, L. (2009). Naming Among Basotho Accordion Artists. *Nomina Africana*, 23(1), pp. 91-112.
- Yule, G. (1993). *The Study of Language*. London: Cambridge University Press.

